

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Hållbar utveckling

En studie kring pedagogernas föreställningar
och arbetssätt i förskolan.

Anneli Olsson

LAU 390

Handledare: Jonas Parsmo

Examinator: Adel Daoud

Rapportnummer: VT11-2480-17

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Abstrakt

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: Hållbar utveckling – en undersökning inom förskolan

Författare: Anneli Olsson

Termin och år: Termin 8 vt 2011

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Jonas Parsmo

Examinator:

Rapportnummer:

Nyckelord: Hållbar utveckling, miljöundervisning, förskola, ekologisk utveckling, social utveckling, ekonomisk utveckling.

Sammanfattning:

Hållbar utveckling är ett mycket använt begrepp i vår samhällspolitik. Det handlar om att försöka ta tillvara på de resurser vi har och att de resurser som finns på något sätt ska fördelas lika på de som lever nu och även räcka till de generationerna som kommer efter oss. Syftet med denna studie är att undersöka vilka föreställningar som finns hos pedagoger och barnskötare i förskolan och ta reda på hur de arbetar med hållbar utveckling i den dagliga verksamheten. Jag har använt mig av en kvalitativ forskningsmetod för att ta reda på vilka uppfattningar som finns och intervjuer gjordes på både pedagoger och barnskötare i förskolan.

Resultatet pekar på att de verksamma inom förskolan jobbar en hel del med hållbar utveckling utan att egentligen veta om det. De tycker att det är ett viktigt perspektiv som borde få sin del av tiden i förskolan, men att de vissa gånger saknar initiativ från högre ledning. Hållbar utveckling tar plats genom grön flagg, skräpplockning, odling, källsortering, kompostering och annat vardagligt arbete i förskoleverksamheten. Denna studie syftar till att bidra till en ökad förståelse samt en bredare kunskap om vad hållbar utveckling handlar om och hur man kan få in det i förskolan och skolans verksamhet. Genom detta arbete har jag inspirerats till att lyfta dessa frågor med mina elever och förhoppningsvis kan mitt arbete även inspirera andra att reflektera över begreppets innebörd.

Förord

Idén till detta examensarbete väcktes under min avslutande VFU period, då min VFU ledare skulle bedöma mig. Hon själv hade en längre tid intresserat sig för hållbar utveckling och jag blev då tillfrågad att ställa upp i en intervju. Intervjun inspirerade mig till att lära mig mer om hållbar utveckling och försöka ta reda på hur pedagoger jobbar med det. Från början var min tanke att studera arbetet i skolan, men mycket forskning fanns där och slutligen blev min forskning ändå riktad till förskolan där jag hade flest kontakter och där inte mycket forskning hade gjorts innan.

Denna studie presenterar några föreställningar som finns om hållbar utveckling i skolan och även hur man kan integrera hållbar utveckling i förskolan. Detta arbete har stor betydelse för mig som blivande lärare då jag har som uppgift att förbereda barnen för framtiden och göra dem till goda medborgare. Då hållbar utveckling är ett väl diskuterat begrepp i samhället och i politiken är det av stor vikt att jag och andra pedagoger får möjligheten att reflektera över innehållet i den dagliga verksamheten där hållbar utveckling bör få en mer betydande plats.

Jag vill tacka Jonas Parsmo, vid den sociologiska institutionen vid Göteborgs Universitet, som har handlett och vart ett stort stöd under arbetets gång. Ett stort tack till de pedagoger och barnskötare som tog sig tiden att delta i intervjuer och som haft en betydande roll för denna studie.

Slutligen vill jag även tacka alla andra nära och kära som gett mig stöd under arbetets gång och tagit sig tiden att engagera sig i mitt arbete för att kunna ge mig tips och idéer under processens gång.

Anneli Olsson
Göteborg 2011-05-17

George Henrik von Wright (2005:131)

"Försök t.ex. tänka er, att Indiens snart 800 miljoner människor plötsligt skulle "höjas" till vår egen levnadsstandard. Den produktionen av energi, livsmedel, bostäder och icke-livs nödvändiga konsumtionsartiklar som detta kräver och den förslitning, som måste bli följd, skulle innebära en sådan brandskattning av jordens resurser, att det snart skulle vara slut med fröjden. En jämfördelning över jordklotet av den konsumtionsnivå, som vissa industriländer redan uppnått, ligger helt enkelt inte inom de fysiska möjligheternas gräns. Önskar man en utjämning, måste man också vilja en sänkning av konsumtionsnivån i varje fall i de flesta av de västliga industriländerna. Vem vill det?"

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	5
2. Syfte och problemformulering	6
3. Teoretiskanknytning och Tidigare forskning	6
3.1 Hållbar utveckling	7
3.1.1 Ekologisk utveckling	8
3.1.2 Ekonomisk utveckling	9
3.1.3 Social utveckling	10
3.2 Hållbar utveckling i förskola och skola idag.....	11
4. Design, metoder och tillvägagångssätt.....	12
4.1 Forskningsmetoder	12
4.1.1 Fördelar och nackdelar med intervjuer.....	13
4.2 Etiska riktlinjer.....	13
4.3 Tillvägagångssätt.....	13
4.3.1 Förskola 1	14
4.3.2 Förskola 2.....	14
4.3.3 Presentation av pedagoger och barnskötare	14
5. Resultatredovisning och analys.....	15
5.1 Resultatredovisning.....	15
5.1.1 Personliga föreställningar av begreppet och dess innehåll.....	15
5.1.2 Lärares betraktelser – föreställningen om sitt egna uppdrag.....	16
5.1.3 Den oreflekterade deltagaren	16
5.1.4 Utvecklingen tar tid.....	17
5.2 Analys.....	19
5.2.1 Definition och diskussion av hållbar utveckling	19
5.2.2 Social utveckling – demokrati nu och i framtiden	20
5.2.3 Ekologisk utveckling – förhållningssätt till naturen	21
5.2.4 Ekonomisk utveckling – vem har rätten till vad?.....	21
6. Diskussion	22
6.1 Metoddiskussion.....	22
6.2 Resultatdiskussion	23
6.3 Har jag fått svar på mina frågeställningar?	25
6.3.1 Hur beskrivs innebörden i hållbar utveckling av pedagoger och barnskötare i förskolan?.....	26
6.3.2 Hur har de integrerat hållbar utvecklingsarbetet i deras verksamhet?	26
6.3.3 Anser de att det är viktigt att börja redan i förskolan med dessa frågor?.....	26
6.3.4 Vems ansvar eller på vems initiativ bedrivs arbetet med hållbar utveckling?	27
6.4 Avslutande kommentarer	27
6.5 Vidare forskning.....	27
7. Referenser och referenslista	28
8. Bilaga	30

1. Inledning

Det är viktigt att vi som pedagoger och barnskötare skaffar oss en förståelse för vad olika begrepp innanför skolans ramar och i samhället betyder. Detta för att kunna sträva efter att eleverna utvecklas till goda samhällsreflekterande medborgare. Hållbar utveckling är ett begrepp som kan delas in i tre olika delar, ekologisk utveckling, ekonomisk utveckling och social utveckling, men vad menar man egentligen med hållbar utveckling. Redan 1987 definierades begreppet hållbar utveckling som "en utveckling som tillfredställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredställa sina behov"(Sandell, Öhman & Östman, 2003:47). Vad ger egentligen oss människor rätten att äventyra jordens framtid? För att få lite perspektiv på människans påverkan på miljön behövs lite historisk anknytning, det räcker att "bläddra i den miljöhistoriska litteraturen för att inse att människan alltid har äventyrat i sina livsbetingelser."(Jagers, 2005:6).

Människans aktivitet har länge påverkat vår naturmiljö. Men det var först när industrialiseringen i Europa och Nordamerika tog fart på 1700-talet och 1800-talet som människans påverkan på naturen blev ett problem. Befolkningen i städerna växte, genererade mer avfall och gjorde statsmiljön ohälsosam. Allt större industrianläggningar medförde också nya typer av utsläpp och av helt ny omfattning(Corell & Söderberg, 2005:9).

Det är svårt att säga exakt när själva begreppet hållbar utveckling myntades, men det har åtminstone används sedan 1980 i olika miljösammanhang. Däremot var det först 1987 som begreppet fick ett stort genombrott över hela jorden. Hållbar utveckling sågs som en grundpelare för mycket av världens miljöarbete(Jagers, 2005:10). Myndigheten för skolutveckling (2004) menar däremot att hållbar utveckling inte ska ses "som ett nytt ämnesområde utan som ett integrerat perspektiv som läggs på ett redan befintligt ämnes innehåll i skolans alla ämnen"(s.18). De påstår att detta nya perspektiv ska vara grunden till att vi människor börjar kritiskt granska våra val i livet och öppnar möjligheten för oss att bygga upp de kunskaper vi behöver för att göra detta(s.18).

"En utbildning för hållbar utveckling kan beskrivas som till stora delar överensstämmande med målen för miljöundervisningen i Agenda 21 redan 1992, nämligen kunskap hos allmänheten för att delta i demokratiska beslutsprocesser"(Wickenberg i Björneloo, 2007:31). Regeringskansliet beskriver Agenda 21 som ett globalt handlingsprogram för hållbar utveckling som FN tagit fram vid en konferens i Rio de Janeiro 1992. Agenda 21 innehåller långsiktiga mål och riktlinjer för hur man skulle kunna uppnå en hållbar utveckling. Det menas i rapporten att det handlar om att bekämpa fattigdom och eliminera de hot som finns mot miljön och allt detta för att göra det så bra som möjligt för kommande generationer (<http://www.sweden.gov.se/sb/d/6936>).

Själv kände jag mig osäker på begreppets helhet, jag reflekterade nog bara till miljöarbetet och glömde den sociala och ekonomiska aspekten. Jag visste däremot att det är en viktig del för mig som blivande pedagog att ha med mig. Genom mina intervjuer var jag intresserad av att ta reda på vilka föreställningar de verksamma i förskolan hade om begreppet hållbar utveckling och hur de arbetar med det? Finns det en förståelse för vad det handlar om och har de integrerat det i det dagliga arbetet? Denna uppsats riktar sig till att väcka en förståelse för hur hållbar utveckling kan införlivas redan i förskola i och med att det är där barnen befinner sig den första delen av sitt liv. Varför inte engagera barnen redan här?

I styrdokumenterna står det att alla de verksamma i förskolan ska lära barnen att acceptera och uppskatta varje människas egenvärde och vår gemensamma miljö. Inom förskolan ska varje barn få möjligheten att bilda sig egna uppfattningar och göra sina val utifrån sina egna förutsättningar. Ett demokratiskt arbetssätt ska även genomsyra det dagliga arbetet där barnen själva aktivt kan delta (Utbildningsdepartementet, 2006, kap 1).

Pedagogernas roll ses i arbetet med hållbar utveckling som handledande. Det är viktigt att pedagogen skapar situationer där barnen får möjligheten att inspireras till att lära (Myndigheten för skolutveckling, 2004:22). Pedagogikforskarna Pramling Samuelsson och Sheridan (2006) menar att det bästa sättet för barnen att få respekt för naturen och miljön omkring dem är att umgås med den, låta dem komma ut och i verkligheten få undersöka naturen (s.51).

Barns lärande sker nämligen på flera olika sätt. De lär genom konkret handlande, genom interaktion och kommunikation med andra barn och vuxna, genom att imitera, genom att titta på TV och i böcker etc. Barn lär sig med andra ord genom att de uppfattar sin omvärld med alla sina sinnen, ständigt och jämt (s.104).

2. Syfte och problemformulering

Syftet är framförallt att undersöka vilka föreställningar om hållbar utveckling som finns hos lärare och barnskötare i förskolan och hur dessa tar sig uttryck i det vardagliga arbetet. Det är känt att människans påverkan på miljön till en viss del är negativ. Vi förbrukar naturens resurser, skadar med våra utsläpp och bidrar till olika miljöproblem på diverse olika sätt. Detta är bara några påverkande faktorer som blir en följd av uppfyllandet av människans begär. Hållbar utveckling är ett mycket brett begrepp och stora samhällsförändringar måste ske för att närma oss denna framtidsvision. För att undersöka detta behöver jag först reda ut 1) vad hållbar utveckling egentligen innebär, 2) vad som i styrdokumenterna stärker ett arbete med hållbar utveckling, 3) hur hållbar utveckling ser ut i skolan och förskolan redan idag.

Jag är intresserad av att undersöka vilka föreställningar som finns hos de verksamma inom förskolan och hur de integrerar det i sitt arbete. De frågeställningarna jag valt att jobba utifrån är:

- Hur beskrivs innebörden i hållbar utveckling av pedagoger och barnskötare i förskolan?
- Hur har de integrerat hållbar utvecklingsarbetet i deras verksamhet?
- Anser pedagogerna att det är viktigt att börja redan i förskolan med dessa frågor?
- Vems ansvar eller på vems initiativ bedrivs arbetet med hållbar utveckling?

3. Teoretisk anknytning och Tidigare forskning

Här presenteras den teoretiska anknytningen och tidigare forskning som gjorts på området, detta för att framhäva min studies roll i forskning kring hållbar utveckling och även kunna användas som ett analysverktyg i min senare analys och diskussion. Hållbar utveckling beskrivs här utifrån tre olika dimensionerna ekologisk, ekonomisk och social. Styrdokument kommer att presenteras i dessa tre dimensioner och avslutningsvis påvisas hur det finns integrerat i förskolan och skolan redan idag.

3.1 Hållbar utveckling

Det finns massa forskning om hållbar utveckling, men bara en del som riktar sig till hållbar utveckling i just skolan. En enligt mig mycket intressant forskare är Inger Björneloo med sin doktorsavhandling *Innebörder av hållbar utveckling: en studie av lärares utsagor om undervisning*. Björneloo är universitetslektor på institutionen för didaktik och pedagogisk profession och huvudfrågan i hennes avhandling är: Vilka innebörder av fenomenet hållbar utveckling kommer till uttryck i lärares beskrivningar av sin undervisning?(2007:15). Skillnaden till mitt arbete är att jag för det första riktar mig till åldrarna 1- 5 år och var intresserad av deras föreställningar av hållbar utveckling och att respondenterna därför inte innan fick reda på vad intervjun skulle innehålla innan genomförandet.

Hållbar utveckling som innehåll i undervisningen har aktualiserats genom samhällsförändringar i världen. Det figurerar i media och det finns inskrivet både explicit och implicit i skolans styrdokument. Det är ännu rätt oklart vad det är och vad det innebär och det tar sin tid att implementera nytt innehåll i gamla och fasta strukturer (Björneloo, 2007:157).

Detta kommer att bli en utgångspunkt i mitt analysarbete och senare i min diskussion. Det är också min hypotes om att det är så här det faktiskt ser ut i verksamheten och det ska bli intressant att se om det är likadant i förskolan. Förhoppningen är ju även att inspirera pedagoger till att hållbar utveckling ska genomsyra det vardagliga arbetet i förskolan.

I Björneloos avslutande reflektioner diskuterar hon om hur betygssättning och mätbara kunskaper ställer till arbetet med hållbar utveckling i skolan. Hållbar utveckling anses mer som ett ämne där kunskapen eller lärandet inte går att mäta och det är en faktor som gör det svårt för pedagogerna att införliva hållbar utveckling i deras undervisning (Björneloo, 2007:159). En fråga som då blir intressant i mitt arbete är att se om det är lättare att integrera hållbar utveckling i förskolan där pedagogerna inte på det sättet ska bedöma barnen och sätta betyg.

Björneloo (2007) presenterar sitt resultat utifrån fem teman som hon funnit i sitt intervjumaterial. Det första temat är *Helheter och sammanhang* som syftar till att eleverna ska förstå att allt hänger samman. De ska ha en förståelse för olika livsrytmer och förstå hur människans kultur på olika sätt påverkar naturen. Det andra är *Inlevelse och förståelse* som handlar om att eleverna ska lära sig att sätta sig in i andras perspektiv och förstå allas lika värde och rättigheter. De ska även förstå att de själva kan delta i samhällsutvecklingen. *Delaktighet och ansvar* är det tredje temat som handlar om att eleverna ska inse att de val de gör kan få konsekvenser för dem själva eller någon annan. De ska våga delta i samhället och lära sig att göra medvetna val. Fjärde temat är *Självkänsla och kommunikationsförmåga* som påtalar vikten av att eleverna bygger en självkänsla och vet att de kan ta vara på sina egna liv. Det är även viktigt att de utvecklar en språklig säkerhet så att de aktivt kan delta i olika samtal. Femte och sista temat som Björneloo presenterar är *Förmåga att lära* vilket menar att eleverna ska utveckla en lust och nyfikenhet för att bli medvetna om att de kan lära, vilket i sin tur kan leda till att de vill lära sig(s.93-95).

Hållbar utveckling består av två breda begrepp. Vad betyder egentligen hållbar och vad menar man med utveckling. Nationalencyklopedin kopplar ordet *hållbarhet* till garanti, där de skriver om säkerhet, att något ska hålla i längden. Klas Sandell universitetslektor i

Kulturgeografi, Johan Öhman universitetslektor i pedagogik och Leif Östman professor i pedagogik (2003) menar att hållbar "antyder att det är det nuvarande samhällssystemet som är utgångspunkten och som vi ska göra hållbart. Det västerländska marknadsorienterade samhället ska tryggas för framtiden."(s.172). *Utveckling* är ett väl använt begrepp som är lite svårdefinierat. "Utveckling antas oftast ske från ett lägre och mer odifferentierat tillstånd till ett högre, bättre och mer differentierat."(www.ne.se 2011-05-05). Enligt Sandell, m.fl.(2003) är utveckling ett modernt begrepp som kopplas till industrisamhällets framväxt. Man strävar efter en "ekonomisk tillväxt i kombination av tekniska och vetenskapliga innovationer [som] leder utvecklingen i en given riktning mot en framtid där allt blir bättre."(s.172).

Elisabeth Corell, forskare inom miljö och hållbarhet och Henriette Söderberg forskare i miljö och hållbar utveckling menar att den stora utmaningen med hållbar utveckling ligger i att integrera kunskap, perspektiv, världsuppfattningar, tidsuppfattningar och implementeringsstrategier. Samtidigt som man måste ha ett mycket långsiktigt tidsperspektiv måste även vardagen idag fungera(Corell m.fl 2005:32). Inger Björneloo (2007) ställer de olika dimensionerna emot varandra där hon säger att:

För att människors hälsa och ekonomiska utveckling ska kunna upprätthållas både nu och för framtida generationer så kan den miljömässiga dimensionen därmed sägas utgöra en yttre gräns. Många betraktar den sociala dimensionen som målet för en hållbar utveckling – alla människor ska kunna få sina grundläggande behov tillgodosedda utan att ekosystemens yttre gränser överskrids. Det handlar då om varje människas rätt till ett värdigt liv (s.26).

För att se till helheten i begreppet hållbar utveckling så är de stora frågorna i vårt samhälle "Kommer miljöproblem som den ökade växthuseffekten att tvinga oss att tänka om? Eller kommer viktiga mineraler och energiråvaror helt enkelt att ta slut så att vi inte längre kan försörja oss på vår unika planet?(Corell & Söderberg, 2005:8). Sverker C Jagers forskare inom statsvetenskap menar att hållbar utveckling kan anses nådd först när alla världens människor är försäkrade jämlika möjligheter i livet. Han konstaterar även att det då blir uppenbart hur lång vägen är dit, för att inte tala om hur stora utmaningar världssamfundet rimligen står inför."(Jagers, 2005:14).

Ytterligare andra har menat att det finns en inneboende motsättning inom hållbar utveckling eftersom det i grund och botten består av två motstridiga begrepp, nämligen hållbarhet (som anses antyda begränsningar av ekonomisk tillväxt) och tillväxt (som saknar begränsningar). Ju mer ekonomisk tillväxt, desto mer resurser krävs och desto större risk att ingen ekologisk hållbar utveckling kommer till stånd (Jagers, 2005:11).

Man skulle kunna säga att hållbar utveckling fungerar som en kompass i samhällsutvecklingen: det ger en riktning men säger ingenting om vägen och heller inte något om ett bestämt mål (Myndigheten för skolutveckling, 2004:15). Sandell m.fl. (2003) menar att hållbar utveckling är ett så vitt perspektiv och något som berör allt och som vi alla är ansvariga för. De påtalar vikten av att alla måste utveckla visa baskunskaper t.ex. i skolan, detta för att så många som möjligt ska få chansen att kunna få grundläggande kunskap för att sedan kunna uppmärksamma vikten av hållbar utveckling både i deras vardagsliv och i samhällsdebatten(s.56).

3.1.1 Ekologisk utveckling

I samhället handlar det om att allt i naturen hänger ihop, om något påverkas på ett ställe kan det leda till att någon annan någon annanstans får ta konsekvenserna. Endast materia som

ingår i ett kretslopp är i längden hållbart och allt är så väl anpassat i naturen att inte ens människan kan förbättra den (Nationalencyklopedin, ekologisk grundsyn). Författarna i *Miljödidaktik* refererar till Arne Naess som beskriver två olika typer av ekologi. Den första är den grunda och radikala, och syftar till att bekämpa föroreningar, att fördela jämt och hushålla med resurserna. Den andra är den djupa ekologin som förutom den grunda handlar om "klasslöshet, självstyre, decentralisering, självförsörjning, att skydda olika kulturer, respekt för livet m.m. (Naess i Sandell m.fl. 2003:48). Jagers (2005) menar att det handlar om att "produktion och konsumtion [måste] hålla sig inom ramarna för vad jordens ekosystem klarar av." (s.15).

I skolan, miljöpedagogiskt kan vi säga att i de traditionella miljöproblemen kunde man ge sig ut och mäta med sina elever, men de större och vaga miljöproblemen är för abstrakt och något som man istället för upp till diskussion och försöker förklara (Sandell, m.fl. 2003:58). I *Hållbar utveckling i skolan* menar författarna att utbildning för hållbar utveckling handlar om att bygga upp en förmåga för att hitta information, utforska världen vi lever i och ifrågasätta det som händer. Vi måste ta egna beslut om vad vi anser är det rätta och ändra vår livsstil efter våra val. Detta menar de kommer i sin tur leda till att vi får en bättre förståelse för de miljöfrågor som finns och att det gör det möjligt för oss att hitta nya lämpliga sätt att kunna ta ställning både lokalt och globalt (Skolverket, 2002:38).

I styrdokumentet, Läroplanen för förskolan (Lpfö 98) står det att:

Förskolan skall lägga stor vikt vid miljö- och naturvårdsfrågor. Ett ekologiskt förhållningssätt och en positiv framtidstro skall prägla förskolans verksamhet. Förskolan skall medverka till att barnen tillägnar sig ett varsamt förhållningssätt till natur och miljö och förstår sin delaktighet i naturens kretslopp. Verksamheten skall hjälpa barnen att förstå hur vardagsliv och arbete kan utformas så att det bidrar till en bättre miljö både i nutid och i framtid (Utbildningsdepartementet, 2006:7).

Förskolan skall sträva efter att barnen utvecklar respekt för allt levande och omsorg om sin närmiljö och få en förståelse för sin egen delaktighet i naturens kretslopp och för enkla naturvetenskapliga fenomen, liksom sitt kunnande om växter och djur. Det är hela arbetslagets uppgift att barnen ges möjlighet att lära känna sin närmiljö och får en förståelse för hur deras handlingar kan påverka miljön (Utbildningsdepartementet, 2006:8-10).

3.1.2 Ekonomisk utveckling

I samhället handlar diskussionerna om att "Hundratals miljoner människor svälter och ytterligare flera miljarder människor lever i fattigdom." (Jagers, 2005:14). Det som diskuteras är att det behövs "ytterligare ekonomisk tillväxt", något som inkluderar hela världen det vill säga även utvecklingsländerna. "Först när varje land uppnår egen långsiktig ekonomisk tillväxt kan sådant som svält och fattigdom undvikas och jämlika möjligheter skapas för alla medborgare." (Jagers, 2005:14).

Utvecklingsländerna är sannolikt inte förmögna att helt på egen hand nå de sociala och ekonomiska nivåer som krävs för att alla människor ska kunna ges lika möjligheter. Således förutsätts även omfördelningar av ekonomiska och tekniska resurser från rika till fattiga länder (Jagers, 2005:15).

I skolan handlar det om att eleverna lär sig att reflektera över var de placerar sina pengar. Att man diskuterar pengars värde och får dem att inse att allt vi köper kanske inte behövs för att

tillgodose våra behov. "Under senare år har också debatten om ekonomins globalisering sannolikt haft ett inflytande på denna typ av undervisning. Inom denna tradition handlar miljöfrågor om konflikter mellan olika mänskliga intressen."(Skolverket, 2002:14). Författarna diskuterar även den demokratiska debatten i skolan och om "hur förutsättningar skapas för en god livskvalitet för människor nu och i framtiden. Här sker också en starkare betoning på individens roll som konsument."(Skolverket, 2002:15).

I styrdokumentet står det att: "Verksamheten ska syfta till att barnens förmåga till empati och omtanke om andra utvecklas, liksom öppenhet och respekt för skillnader i människors uppfattningar och levnadssätt"(Utbildningsdepartementet, 2006:3-4). Barnen ska få möjligheten att bygga upp en "medvetenhet om det egna kulturarvet och delaktighet i andras kultur skall bidra till att barnen utvecklar sin förmåga att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar."(s.5)

3.1.3 Social utveckling

Jagers (2005) diskuterar om att jordens resurser är begränsade och det gäller för oss människor att vi fördelar och utnyttjar de resurserna vi har på ett annorlunda sätt för att alla människor ska kunna leva ett gott liv(s.12). I samhället brukar social utveckling kategoriseras i två olika delar, det ena menar att alla människor ska försäkras att få sina främsta behov uppfyllda och de andra syftar till att alla ska ha rätt till ett bra och anständigt liv. Det viktigaste inom den sociala utvecklingen är att kämpa mot svält och fattigdom(s.13). Han menar även att fattigdom och miljö har en tydlig koppling till varandra och skriver att "fattiga människor tvingas förstöra miljön för att undvika fattigdom och svält." (s.13) och att "den sociala utvecklingen kan inte komma till stånd utan samtidig ekonomisk utveckling och den ekonomiska utvecklingen måste ske på ett rättvist och behovsstyrt sätt."(s.15).

I skolverkets *Hållbar utveckling i skolan* (2002) kopplar författarna till Brundtlandsrapporten som menar att "Världens lärare ... har en kritisk roll att spela för att åstadkomma de stora sociala förändringarna som behövs för hållbar utveckling."(s.37). De stärker även skolans roll i en demokratisk utveckling för att samhället i framtiden ska bli så bra som möjligt. Författarna menar att syftet är att eleverna ska lära sig att kritiska granska olika alternativ som de stöter på i sin vardag(s.12). Rauni Karlsson (2009) refererar i sin avhandling *Demokratiska värden i förskolebarns vardag*, till Statens offentliga utredningar(SOU 2004:115) och skriver att:

De centrala teman i läroplanerna, som enligt Skolverket anses relatera till hållbar utveckling, är demokrati, sociala aspekter, samt kritiskt tänkande och handlingskompetens. Demokrati i förskolans läroplan handlar om barnens rätt till delaktighet och inflytande; de sociala aspekterna centreras till värdegrundens portalparagraf; och beträffande kritiskt tänkande och handlingskompetens anses det centrala vara att förskolans ansvar är att ge förutsättningar till detta. Jämställdhet mellan flickor och pojkar i förskolan förväntas utvecklas så att alla skall komma att behandlas lika (Karlsson, 2009:19).

Pramling Samuelsson och Sheridan (2006) menar att för att barnen ska kunna leva i ett demokratiskt samhälle behöver de utvecklas för att kunna "formulera frågor och lösa problem, kunna kommunicera med hjälp av olika språk och uttrycksformer, att ta egna initiativ och samarbeta, att kunna reflektera och tänka kritiskt... Dessa färdigheter syftar mot framtiden, dvs. mot vad man tror att framtidens medborgare har behov av för färdigheter."(s.28).

Mycket i styrdokumentet pratar för ett arbete där barnen förbereds som deltagare i en social utveckling i samhället. Det första värdet som nämns i styrdokumentet är att förskolan vilar

på demokratins grund. De menar att de verksamma i förskolan ska främja aktningen för varje människas egenvärde och respekten för vår gemensamma miljö och att omsorg om och hänsyn till andra människor, liksom rättvisa och jämställdhet samt egna och andras rättigheter skall lyftas fram och synliggöras i verksamheten. De menar att de vuxna ses som viktiga förebilder för barnen och genom ett demokratiskt förhållningssätt läggs grunden till ett engagemang hos barnen som ska leda till att barnen blir aktiva deltagare i samhällslivet (Utbildningsdepartementet, 2006:3).

Utbildningsdepartementet (2006) menar att i förskolan läggs grunden för att barnen skall förstå vad demokrati är. Barnens sociala utveckling förutsätter att de allt efter förmåga får ta ansvar för sina egna handlingar och för miljön i förskolan. Barnen ska få möjlighet att utveckla en förmåga att ta hänsyn till och leva sig in i andra människors situation samt vilja att hjälpa andra(s.7-10).

3.2 Hållbar utveckling i förskola och skola idag

Johan Öhman och Leif Östman skriver i *Hållbar utveckling i praktiken* (2004) att det inte handlar om att hållbar utveckling är ett nytt ämne i skolan, utan ett nytt perspektiv som ska genomsyra skolans alla delar. De nämner två olika typer av miljöundervisning som funnits genom åren och konstaterar att dessa fortfarande är aktuella i skolan idag. Den första är *faktabaserad miljöundervisning* som riktar sig till att få välinformerade medborgare som känner till den aktuella miljöproblematiken. Den andra är *normerande miljöundervisning* och då handlar det om att försöka påverka eleverna för att försöka ändra deras livsstil. Det handlar om att försöka lägga normer och värderingar på eleverna som gör dem till medborgare som stödjer samhällets försök att anpassa sig efter miljön(Myndigheten för skolutveckling, 2004:11-12). Hur skiljer sig då dessa två sätt att se på miljöundervisning i skolan till att närma sig undervisning för hållbar utveckling? Från att dela med sig av kunskap till att sprida värderingar handlar undervisning för hållbar utveckling om att eleven ska utvecklas till att kritiskt kunna värdera de olika perspektiven på miljö och utbildningsproblematiken(Sandell, m.fl.2003:140). Sandell m.fl.(2003) beskriver den faktabaserade miljöundervisningen som endast naturvetenskap och menar att det är ett ämne som enskilt förmedlar fakta till eleverna, den normerande är tematisk och en kombination av naturvetenskap och samhällskunskap. Hållbar utveckling är integrerad i alla ämnen och riktar sig till ekonomiska, ekologiska och sociala aspekter, eleverna sätter här framtiden i relation till nutid och dåtid och kritiskt samtalar kring de olika alternativen(s.140). "Utbildning för hållbar utveckling handlar om att eleven lär sig agera i demokratiska processer – men också om att förstå och känna att det är meningsfullt att göra detta."(Myndigheten för skolutveckling, 2004:20).

Pramling Samuelsson och Sheridan (2006) menar att alla barn är olika och har sina unika förutsättningar. Det är viktigt att barnen ges möjlighet att utnyttja och utveckla sina egna förmågor tillsammans med den vuxne och med de andra barnen på förskolan(s.34). "Det finns alltså inget objektivt sätt att bestämma vad som är rätt eftersom vad som är rätt alltid utgår från vissa perspektiv, syften eller bestämda intressen och värden. Vi har helt enkelt olika sätt att se på saken."(Sandell, m.fl. 2003:141). Det handlar om att eleven själv får vara med och bygga upp en relation till undervisningens innehåll och att det är elevens behov och intressen som ska tillgodoses. Det är viktigt att elevernas tidigare erfarenheter utnyttjas, att de får chansen att göra kopplingar till de nya fakta de stöter på(Myndigheten för skolutveckling, 2004:21-22).

Lärarens roll beskrivs som handledande, uppgiften denne har är att skapa situationer som uppmuntrar eleverna till att utforska, börja reflektera och väcker frågor som leder eleven

vidare i lärandeprocessen(s.22). Det är, enligt Öhman och Östman (2004), meningen att utbildningen ska påbörjas nära eleverna, att undersökningen ligger i att studera de problem som finns runt om eleven just nu. Får eleven då chansen att studera sin egen verklighet, väcks möjligheter för eleven att själv försöka reflektera och påverka(s.24).

Handlingskompetens är ett centralt begrepp i en utbildning för hållbar utveckling. Det inkluderar både kunskap om utvecklingen och vilja att påverka denna. Utbildningen för hållbar utveckling kan således inte stanna vid att ge individen kunskaper om tillstånden i världen utan måste även underlätta för individen att känna engagemang och vilja att handla för att påverka utvecklingen i en hållbar riktning(SOU 2004:72).

4. Design, metoder och tillvägagångssätt

Här beskrivs vilken metod som använts för att samla in det empiriska materialet till denna uppsats. Det redogörs även för de etiska riktlinjer som tagits hänsyn till under intervjuerna och de förskolor, pedagoger och barnskötare som studerat i min undersökning presenteras.

4.1 Forskningsmetoder

Den kvalitativa metoden, vilket har använts mig i denna undersökning, vill söka efter svar under ytan. Intresserad ligger i att studera delarna i det som respondenterna, de som blir intervjuade, vill få fram. Syftet är att gå in på djupet och analysera vissa delar i det insamlade empiriska materialet. I *Metodpraktikan* (2007) beskrivs respondentundersökning som är en undersökning där det är svarspersonerna själva och deras egna tankar som är studieobjekten. Det finns två typer av respondentundersökningar och denna studie grundar sig på samtalsintervjuer. Vid en samtalsintervju handlar det ofta om att kartlägga människors uppfattningar på ett område för att därigenom kunna utveckla begrepp och definiera kategorier(Esaiasson m.fl. 2007:258-259).

Samtalsintervjun har gjorts på sammanlagt fem olika pedagoger och barnskötare i förskolan. Tre intervjuer på en förskola och två intervjuer på en annan förskola. Alla fem intervjuer har spelats in, och i efter hand transkriberats. Transkribering innebär att det som berättades under intervjuerna, ordagrant har skrivits ut det så att det ska kunna läsa flera gånger och för att kunna dyka in i texten och försöka hitta intressanta mönster. Dessa mönster kommer att användas för att försöka kategorisera de olika föreställningarna som fåtts fram under samtalsintervjuerna.

Samtalsintervjuerna grundades på ett antal förbestämda frågor för att inleda och kunna upprätthålla intervjun. Frågornas följd varierade mellan respondenterna och i det levande mötet fanns även chansen att ställa följdfrågor för att ta reda på mer om deras föreställningar och deras arbete med hållbar utveckling. I *Metodpraktikan* menar författarna att "Ett enkelt kännetecken på en bra samtalsintervju är korta intervjufrågor och långa intervjusvar." (Esaiasson, Gilljam, Oscarsson & Wängnerud, 2007:298).

I mitt fall valde jag att göra en enskild intervju för att få fram en persons tolkning och att den skulle vara oberoende av andras uppfattningar. Det gjorde att respondenterna fick större utrymme att berätta endast utifrån sig själva. (Esaiasson, m.fl. 2007:356) Hade jag istället gjort en gruppintervju hade jag kanske inte fått allas egna uppfattningar och därför fått ett resultat där alla håller med varandra och kanske inte helt tänker efter hur de ser på hållbar utvecklings perspektivet. Det hade även kunnat vara positivt med en gruppintervju där det kanske mer blir en diskussion uppfattningar emellan som kan vara väldigt intressant men tyvärr fanns inte möjlighet till detta under denna studie.

4.1.1 Fördelar och nackdelar med intervjuer

Anledningen till att jag valde intervju var för att intresset låg i att kunna komma in på djupet av respondenternas föreställningar och arbete med hållbar utveckling. Jag fick här chansen att ställa följdfrågor för att få så mycket material som möjligt att analysera. Det var bara jag och respondenten som närvarade vid intervjun och det tror jag kändes tryggt för de utvalda svarspersonerna. Det hade kunnat bli ett bredare och ännu djupare analysmaterial om det vart en till som var med och intervjuade som kanske hade lagt fokus på andra delar och ställt följdfrågor på det. Hade det istället gjorts en enkätundersökning hade det kanske bara blivit korta och ytliga svar. Det går inte att glömma att det kan finnas nackdelar med intervjuer. Jag som forskare sitter där och är påläst om vad begreppet handlar om och omedvetet söker jag vissa svar på mina frågor. Jag kan medvetet eller omedvetet ha påverkat respondentens och dess svar och det är något som måste tas hänsyn till i analysarbetet. Det kan ha vart en fördel att det är jag som har kommit till förskolan och intervjuat dem på deras hemmaplan, detta kan ha gett dem ett lugn och att de har känt sig trygga under intervjuens gång (Stukát, 2005, kap. 2).

4.2 Etiska riktlinjer

Innan jag genomförde mina intervjuer informerades pedagogerna och barnskötarna om att jag inte var ute efter att de skulle ge mig något rätt svar och att det endast var deras uppfattning om perspektivet som fanns i mitt intresse att undersöka. Enligt Samtyckeskravet (HSFR, 1999:2) förklarade jag att medverkandet var frivilligt och att de när som helst kunde välja att avbryta intervjun. Pedagogerna fick inte reda på vad intervjun skulle handla om, detta i och med att jag är intresserad av pedagogernas tolkning av hållbar utveckling och ville inte ge dem möjligheten att läsa på om det innan genomförandet. Jag valde i min undersökning att bilda intervjuerna och förklarade tydligt för mina respondenter att jag efter transkriberingen skulle förvara materialet i ett säkert förvar. Jag vill att allt i mina undersökningar ska vara konfidentiellt och förklarade att de kommer att vara anonyma och att jag kommer att använda fingerade namn i mitt arbete (HSFR, Etikregler för humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning, 1999).

4.3 Tillvägagångssätt

Min undersökning har jag gjort på två olika förskolor. Det har vart pedagoger och barnskötare från två olika avdelningar på vardera förskolan som har intervjuats. På den ena förskolan intervjuades två pedagoger och en barnskötare och på den andra intervjuades två pedagoger. Efter att jag genomfört de första två intervjuerna och transkriberat dessa kände jag att jag ville utveckla mina frågor lite. Några extra frågor lades till som jag kände att jag hade fått svar på hos de andra pedagogerna utan att fråga men jag kände att svaret var relevant för min undersökning. De slutgiltiga intervjufrågorna återfinns i bilaga 1. På båda de förskolorna som jag hade kontakten med var det endast kvinnliga verksamma och därför har jag inte haft möjligheten att intervju en manlig pedagog eller barnskötare.

Jag använde mig av mitt frågeformulär som en start eller om respondenten kände att denne hade pratat färdigt för att kunna upprätthålla samtalet. Det följdes inte slaviskt men fanns där som ett stöd och för att kunna se i slutändan om jag fått svar på de frågor som jag hade. Det blev även en hel del följdfrågor för att gå djupare in i deras förklaringar. Det var för alla mina respondenter okej att spela in intervjuerna och jag förlitade mig på tekniken och valde att inte göra anteckningar under själva intervjun för att samtalet skulle kännas så levande som möjligt. Under en av mina intervjuer krånglade tekniken och svaret på första frågan spelades inte in och respondenten fick ge mig historien en gång till. Inför kommande intervjuer gjorde jag klart för mina deltagare att jag emellanåt kommer att kolla om det fortfarande spelas in och förklarade att de inte skulle känna sig stressade eller så för det.

4.3.1 Förskola 1

Förskolan är placerad i ena delen på en F-6 skola. Skolan ligger i ett litet samhälle på landsbygden, nära till skog, hav och natur. Barnens etnicitet är till största del svensk och pedagogerna och barnskötarna på de olika förskoleavdelningarna var kvinnor. Den ena avdelningen ansvarar för barn mellan 1-2 år och den andra avdelningen med barn mellan 3-5 år.

4.3.2 Förskola 2

Förskolan är belägen en bit utanför Göteborg och består av två avdelningar. Förskolan är placerad mitt ibland massa villor och radhusområden och pedagogerna och barnen har nära till gräsmarker, skog och natur. De båda avdelningarna består av barn mellan 1-5 år och de flesta barnens etnicitet är svensk.

4.3.3 Presentation av pedagoger och barnskötare

Här görs kortare presentation av svarspersonerna i min undersökning. All information är inte relevant att ha med i min analys och diskussion, men jag har valt att låta det fakta finnas med om vidare forskare är intresserade av att studera om det t.ex. är skillnad mellan pedagoger med utbildning eller utan utbildning eller om pedagogers eget intresse styr undervisningen innehåll.

Jenny är 29 år och jobbar som barnskötare i en tvåårsgrupp. Hon har ingen lärarutbildning men planerar att studera vidare om rätt tillfälle ges och rätt tillfälle kommer. De ämnen hon själv tycker är roligast är dans, gymnastik och svenska och i arbetet tar hon helst tag i fysiska delar sådant som har med rörelse, dans och rytmik att göra.

Jessika är 27 år och jobbar som pedagog i en tvåårsgrupp. Hon är utbildad lärare åt de yngre åldrarna 1-8 år. Hon anser att språket är det mest väsentliga i förskolan och är specialiserad i matematik.

Ulrika är 57 år och är utbildad förskolelärare sedan 1976. Hon har erfarenheter från många olika delar i skolans värld och har studerat en hel del kurser under åren. Där hon är nu tycker hon det är roligast att jobba med barnen med praktisk matematik.

Fanny är 23 år och jobbar som förskolelärare på en avdelning med barn från 1-5 år. Hon har läst 3,5 år på lärarprogrammet och blev klar med sin utbildning januari 2011 och har nu jobbat på förskolan sedan dess. Hon har alltid varit mycket intresserad av språk och på senare tid har hon fått upp ögonen för naturen och jobbar mycket med barnen med just det. Hon tycker även det är kul och viktigt att sjunga tillsammans med barnen och försöker få in dessa olika delar framför på de samlingar hon ansvarar för.

Felicia blir 28 år i år och har jobbat som förskolepedagog i ett år och tre månader. Hon har läst 3,5 år på lärarprogrammet och blev klar med sin utbildning januari 2010 och har nu jobbat på förskolan sedan dess. Barnen på hennes avdelning är mellan 1-5 år. Hon har alltid tyckt att matematik är roligt och även bild och form och det är även dessa ämnen som hon är mest inspirerad att jobba med barnen med.

4.3.4 Avgränsning och urval

Jag har avgränsat undersökningen till att endast göra min studie på två olika förskolor och endast med några verksamma från varje förskola. Det är viktigt med en tydlig avgränsning då hållbar utveckling är såpass brett. I min studie beskrivs vad begreppet hållbar utveckling handlar om, men intresset ligger i att studera arbetet med hållbar utveckling i förskolan. Studien ska i slutändan ge en bild av vilka uppfattningar som kan förekomma på förskolorna och ge en beskrivning på hur man kan jobba med hållbar utveckling redan med de allra minsta barnen.

Urvalet för mig blev ganska självklart då jag redan hade kontakt med två förskolor. På den ena förskolan har jag jobbat och själv vuxit upp i närheten så det blev automatiskt att de pedagoger jag hade bäst kontakt med valdes ut. På den andra förskolan jobbar en nära vän till mig som jag intervjuade och hon fixade i sin tur så att jag fick möjlighet att intervjua en till. Detta urval gav mig möjligheten att tidigt i mitt arbete kunna genomföra mina intervjuer. Hade jag valt att kontakta pedagoger som jag inte redan hade kontakt med kunde väntan bli för lång och möjligheten till att samla in mitt empiriska material skulle ta för lång tid. Dock kan detta urval ha påverkat det resultat jag fått fram. Jag som forskare och vän till svarspersonerna kan dra förhastade slutsatser om hur personerna resonerar och kanske inte driva intervjun på djupet. Vår relation kan även ha bidragit till att svarspersonen ger mig de svar som den antar att jag letar efter.

4.3.5 Resultatets tillförlitlighet

Mina metoder riktar sig inte till att försöka ge ett generellt resultat utan för att skapa perspektiv på vilka föreställningar som finns hos de verksamma på förskolan. Det är svårt att avgöra hur stark tillförlitligheten i resultatet är i och med att jag kan ha påverkat mina svarspersoner. På grund av tidbegränsning har endast studien kunnat utföras på några få personer, men trots detta anser jag att resultatet ger en relativt tillförlitlig bild av det lilla urvalet.

5. Resultatredovisning och analys

Här kommer jag redogöra för ett urval av det resultat som jag har fått fram under mina intervjuer med pedagogerna och barnskötarna. Jag har valt att presentera mitt resultat utifrån några olika teman jag funnit i mitt intervjumaterial. Därefter kommer jag att analysera resultatet mer noggrant, detta gör jag genom att jämföra resultatet med den teoretiska anknytningen och tidigare forskning som gjorts på området.

5.1 Resultatredovisning

Här nedan presenteras resultatet från intervjuerna med pedagogerna och barnskötarna. Jag hittade många intressanta punkter och har delat in dessa i 5 övergripande teman.

5.1.1 Personliga föreställningar av begreppet och dess innehåll

Ulrika menar att hållbar utveckling för henne är hur vi människor förvaltar de resurserna som vi har. Hon flikar in med att det handlar om att göra val, ”jag som privatperson som gillar att åka till Turkiet, så kan jag liksom unna mig den flygresan därför att jag cyklar till jobbet varje dag.” Vi måste närma oss ett köp och slit samhälle, ”ett par skor som jag inte vill ha längre kan ju du få...” Ulrika anser att hållbar utveckling ”är så högtflygande... man måste närma sig den lilla människan på jorden... börja i det lilla... här...” Fanny ger en liknande definition, för henne handlar det om att lära barnen hur man tar tillvara på de tillgångar vi har här på jorden. De ska lära sig hur man ska bete sig för att jorden ska förbli så bra eller ännu bättre än

vad den redan är. För Felicia handlar det om att man ska bli mer medveten, ”att det ska finnas fler som ska leva på denna jord så man måste tänka på efterföljarna.” Vi diskuterar även läroplanen och kommer fram till att varken i den icke reviderade eller i den reviderade Lpfö 98 används begreppet hållbar utveckling. Felicia reflekterar över detta och säger ”det handlar ju mycket om det nu i politiken och allting så då är det ju jätte konstigt om det inte har kommit i den nya läroplanen.”

Både Jenny och Jessika kopplade hållbar utveckling till barnets utveckling. Jenny diskuterar huruvida deras verksamhet har fastnat i samma spår och att de gör samma saker år efter år, ”är det hållbart? ... Bara för att den har funkade i två år? Eller ska man försöka tänka annorlunda? För barnen är ju trots allt olika ”. Jessika tänker på utveckling hos barnen och det som hon tycker är viktigt när barn lär och utvecklas är att de ska ha roligt under tiden. Hon menar att det handlar om en ständig utveckling framåt, ”att det är något som håller i längden, att det är något som är beprövat.” Efter en stunds diskussion menar Jenny att hon tycker det är svårt, ”det är så himla stort och luddigt”. Hon reflekterar över vad det egentligen handlar om, ”är det för att upplysa att vi har det så här och de har det på det här sättet?”

5.1.2 Lärarens betraktelser – föreställningen om sitt egna uppdrag

Fanny pratar om att det viktigaste med hållbar utveckling är att få barnen att tänka till. Att väcka en medvetenhet, att de är medvetna om hur det fungerar. Det är alltså enligt henne viktigt att vi som jobbar inom förskolan och skolan ska vara förebilder för barnen. Ulrika intar en handledande roll i verksamheten och säger att ”man får visa och vägleda, men inte bestämma att nu ska alla plantera.” Jessika konstaterar att hennes roll är att vara med och uppmuntra till saker.

Både Felicia, Jessika och Jenny menar att hållbar utveckling är ett mycket viktigt ämne som man ska få in i verksamheten redan i förskolan. De är även överens om att det finns så många andra ämnen som också är viktiga och att hållbar utveckling bara kan få en del av tiden. De pratar om tidsbrist i olika sammanhang och att det känns många gånger som att det är många måsten. Fanny och Felicia beskriver arbetet med grön flagg som ett måste, något påtvingat uppifrån högre ledning.

Ulrika diskuterar hur mycket man egentligen ska lägga på barns axlar och säger att ”De ska ju vara barn och de ska leka och ändå vara rädda om sin natur och sådana grejer, men ibland tycker jag att det är en lite häftig diskussion... Sen kan de vara med och bestämma om man ska ha blommig eller randiga kaffekoppar för att känna delaktighet, men kanske inte vara den som får noja i affären för om man ska ha köttfärsås...”

5.1.3 Denoreflekterade deltagaren

Lärarperspektiv

Några av respondenterna jobbar mycket med hållbar utveckling utan att egentligen veta om det. I vissa fall har de ingen förståelse av vad begreppet betyder och för några så krävdes en del reflektion under intervjun för att faktiskt komma fram till att de jobbar med hållbar utveckling. Jenny påpekar att hon aldrig någonsin har hört begreppet tidigare, Jessika känner igen begreppet men kan inte riktigt definiera vad det handlar om och Felicia påpekar i slutet av intervjun att hon från början inte kunde komma på att de jobbade någonting med hållbar utveckling men att hon nu har insett att de faktiskt jobbar ganska mycket med det. ”Så jag fick mig en reflektion själv att vi gör mer än vad jag tänker”. När Jenny reflekterar kring deras arbete med det menar hon att man kanske reflekterar mer om det om man hade äldre barn, 3-5 år. ”Men i vår tvåårsavdelning har vi inte tänkt”. Jenny går senare i intervjun in på att mycket

av det man pratar med barnen om, gör man för att man själv snappat upp detta i sin är uppväxt och vill därför föra vidare detta på barnen i förskolan.

Chef/Rektorsperspektiv

Jessika, ”jag kan inte känna att det är någon ledning som överhuvudtaget väcker de här frågorna, utan det hamnar hos oss...” Jenny som jobbar på samma avdelning menar att ”så länge man får rätta riktlinjer för hur man ska jobba med det så är det absolut en jättebra idé.” Ulrika som befinner sig på samma förskola som Jenny och Jessika säger att ”Det tror jag är en sådan där ledningsfråga så att, man har ingen pedagogisk ledare, utan man har en chef som sitter någon annanstans och som har fullt sjå med alla andra viktiga saker”

Barnperspektiv

Ser man till barnen så framkommer det under intervjuerna att de yngsta barnen bara gör som alla andra gör, de reflekterar inte över varför de gör det. Fanny tror att alla barnen får sin beskärda del, alla barnen får vara med och prova och göra. Hon anser att det är viktigt att de får vara med och titta, men tror inte att de förstår vad det egentligen innebär.

Pedagogens intresse styr innehållet

Ulrika menar att det är en person som tar initiativet och så hänger de andra på, ”gurkan som vi odlade, det gör alla för att jag tycker det är så roligt.” Hon påstod även att ”det man vill och brinner för det hinner man ju att göra, det finns ju andra saker som jag borde göra som jag inte hinner.” Ulrika pratar även om att det är då bra om det är ett välkomponerat arbetslag så att man har olika intressen och drar i olika trådar för att få så stor variation som möjligt. Jessika är inne på samma spår som Ulrika och antyder att det är många delar som man ska jobba med och vissa grejer jobbar man mer med och vissa jobbar man mindre med. Hon konstaterar också att hon tror att det har med ens eget intresse att göra.

5.1.4 Utvecklingen tar tid

Respondenterna är överens om att arbetet med hållbar utveckling måste börja redan i förskolan. Jessika påpekar att ”man lägger grunden till barns förhållningssätt nu så det är självklart att det är viktigt att det kommer in...” Hon anser dock att hela ansvaret inte bara ligger hos förskolan, ”är inte samhället på eller föräldrarna... skiter de i saker så gör barnen som vi gör här, men de gör det inte hemma och då hjälper inte det i framtiden ändå.” Alla är även överens om att det är lättare att diskutera sådana här frågor med de äldre barnen och lägger då vikten i att hållbar utveckling följs upp ordentligt i skolan. Felicia menar att barnen ska vara medvetna om detta och ha en förkunskap och konstaterar undrande ”sen kommer väl ännu mer i skolan.” Fanny diskuterar vad som är rätt och vad som är fel när det gäller hållbar utveckling och menar att ”alla behöver inte göra allt, men alla kan göra något.” Felicia påpekar att hon lyssnat till föreläsare som vart emot källsortering i och med att vi då istället köper in sopor från andra länder. Ulrika säger att för att veta hur man ska handla i alla dessa olika situationer måste man även ha kunskapen. Hon tror att man utvecklas över tid och stund.

5.1.5 Integrering i förskolan – Hållbar utveckling i praktiken

Grön flagg

På förskolan där Fanny och Felicia arbetar, jobbar de med något som kallas Grön flagg. Fanny berättar att grön flagg är ett projekt man är med i och måste utföra ett visst slags arbete för att förtjäna att få grön flagg på förskolan. Det är ett arbete om hållbar utveckling som alla inom den kommunen jobbar med. Fanny menar att detta är något som har blivit bestämt högre upp och att ”grön flagg är något som ska genomsyra hela verksamheten.” Felicia poängterar att ”det handlar om att göra barnen medvetna om att sortera och att vi inte ska använda för mycket vatten, vattenkranen ska inte stå på.” Hon berättar att varje år byts tema och just nu är

det tema vatten och året innan var det hälsa. Skolan får ett tema och arbetslagen sätter upp sina mål för hur de ska jobba med ämnet. Därefter är de skyldiga att ta bilder och dokumentera sitt arbete på nätet för att kunna bevisa att de förtjänar den gröna flaggan. Både Felicia och Fanny pratar om att de har en miljöansvarig på skolan som är drivkraften i detta temaarbete och som ska se till att arbetet blir gjort och att det dokumenteras.

Ulrika tar också upp grön flagg, även om man inte jobbar efter det på den förskola hon är på. Hon har själv läst på om ämnet och menar att det vore kul om de hade det på deras skola också. Hon påpekar att grön flagg innefattar de begrepp man ska jobba med i förskolan men hon orkar inte dra allt själv.

Odling

Ulrika är intresserad av att få barnen att förstå olika kretslopp. Hon börjar intervjun med att säga att ”jag är ju inte trädgårdsmästartdotter för ingenting”. Hennes sätt att integrera hållbar utveckling med sina tre-fyraåringar är att odla olika saker med dem. Hon berättar om några olika arbeten hon gjort med barnen. För det första har de tagit gurkfrön och jämfört med innehållet i en gurka. Därefter har barnen fått fundera på hur de ska göra för att plantera dessa frön. ”En av de yngre barnen visste då att man behövde jord, vatten, kruka och ljus och några barn föreslog att vi skulle lägga fröet i en kruka och vattna. Ulrika beskriver även i inledningen av intervjun att hon är särskilt intresserad av praktisk matematik och under tiden gurkplantan växte fick barnen på olika sätt mäta plantan.

Det andra exemplet var då de gjorde hemmagjorda potatischips på skolan och barnen fick fundera på var chipsen kom ifrån. Efter detta ska de tillsammans plantera potatis och förhoppningsvis till hösten göra potatischips på deras egenodlade potatis. Hon är mycket för att knyta samman, för att barnen ska få en förståelse för hur olika saker hänger ihop. ”Här så odlar jag med barnen, slänger i komposten och så vill jag skapa bilden av att jag det blir ny jord som vi kan odla i igen.” Varje år planterar de även snabbväxande växter, t.ex. solrosor med barnen och har snappat åt sig idén att plantera dessa i genomskinliga plastglas så att man även kan väcka diskussioner kring rötterna, för att förstå mera samband i naturen.

Skräpplockning

Alla de intervjuade nämner skräpplockning som en viktig del i hållbar utveckling. På en av förskolorna beskriver de en städa-upp-dag, då delades alla barn från 2 åringarna i förskolan till årskurs 6 eleverna upp i smågrupper. Dessa grupper gick runt i samhället och tillsammans plockade upp skräp från marken. Jessika menar att ”då går ju samtalen kring varför man inte ska kasta ner i naturen, djur skadar sig och så...” Jenny berättar om att hon själv två gånger har klätt ut sig och vart både skräplisa och skräppolle som pratar med barnen om att man ska hålla rent i naturen. Fanny berättar om en utklädd pelikan som kommer till deras förskola och pratar med barnen om skräpplockning. Alla menar att nedskräpning är något man är medveten om och pratar om så fort man stöter på skräp ute i naturen.

Kompostering

Fanny och Felicia berättar om deras kompost som de slängde sin mat i på baksidan av förskolan. Båda är överrens om att när vintern kom och när ingen skottade vägen till komposten slutade deras kompostering. Fanny beskriver det tidigare arbetet med komposteringen och berättar att de pratade mycket om varför man komposterar och vad det är som komposteras vart. Jessika menar att på deras förskola skickas kompostpåsar iväg i en speciell soplåda, så barnen får inte chansen att förstå steget till varför man gör det. Hon kommer med förslaget att man skulle kunnat göra en liten minikompost som barnen kan få vara delaktiga i.

Källsortering

Jenny menar att hennes tvååringar gärna följer med och sorterar olika material och "att de ser att man slänger inte en burk på gatan, utan den tar man med till konsum och pantar. Panta vet de ju var man gör." Jessika anser att det viktigaste med källsortering är att "låta barnen vara delaktiga och att de vet varför man gör saker, vad som händer om allt slängs på samma ställe och vad som händer med vår miljö och natur." Fanny beskriver att de på hennes avdelning har en tavla som de kan visa för barnen där man kan se och diskutera om vad som ska slängas var och varför. De brukar ta med sig barnen och gå till återvinningsstationen och barnen får vara med och slänga plåt i plåt och glas i glas. Felicia berättar att de på deras avdelning hade en jättebra fungerande källsortering på förskolan där barnen fick måla bilder och sätta upp på lådor som de sedan kunde sortera olika material i. Detta fick dock tas bort när de fick många ett och tvååringar på avdelningen som gärna gick och plockade i sorteringslådorna. Ulrika menar att det är de vuxna som sköter sorteringen och säger att "det är min övertygelse att de ser vad vi gör, inte bara gör det vi säger. De gångerna som vi inte orkar och slänger mjölkpaketerna i soporna, det kanske är de gångerna som blir de bestående. Men då är det för att förutsättningarna är som de är."

Vardagligt arbete

Respondenterna nämner mer delar i sin verksamhet där tänket för en hållbar utveckling finns. Dagligen så påminner man barnen om att vattenkranen inte ska stå och rinna, man ska släcka lamporna när de inte behövs, man ska plocka upp skräpet i naturen, man ska ta vara på det vi har runt oss och som Fanny säger de ska veta "varför vi gör det".

5.2 Analys

Här kommer resultatet analyseras utifrån den teoretiska anknytningen och tidigare forskning som presenterats tidigare. Här kommer skillnader och likheter belysas och analysen görs utifrån de tre olika dimensionerna social, ekologisk och ekonomisk.

5.2.1 Definition och diskussion av hållbar utveckling

Definitionen av hållbar utveckling är "en utveckling som tillfredställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredställa sina behov."(Sandell m.fl. 2003:47). Denna definition stämmer väl överens med några av pedagogernas egna beskrivningar av begreppet som lyder, förvalta de resurser vi redan har, ta tillvara på de tillgångar vi har här på jorden och att det ska finnas fler som ska leva på denna jord, hänsyn måste tas till våra efterföljare. Jenny var en av dem som aldrig tidigare hade hört begreppet, men efter en vidare diskussion kom hon fram till att det arbetades ganska mycket för en hållbar utveckling på hennes avdelning. Felicia har full koll på vad hållbar utveckling handlar om men det är inte fören i slutet av diskussionen som hon kommer på att de jobbar mycket med hållbar utveckling på hennes avdelning också.

Under intervjuerna diskuteras ett arbete med hållbar utveckling som kallas grön flagg. Detta är något som pedagogerna blivit påtvingade att arbeta med från högre ledning. De tycker att arbetet är bra upplagt, men att det ibland känns som ett måste. På förskolan där de inte har grön flagg eller annat bestämt arbete med hållbar utveckling saknar de initiativ från rektor och ledning. Jenny tycker det är en mycket viktig fråga men hon saknar rätta riktlinjer för hur man kan jobba med det. Jessika och Ulrika menar att de inte kan känna något stöd från högre ledning och att de verkar ha fullt upp med annat. Pedagogerna är redo att jobba med det, men som Ulrika säger, "man orkar inte dra allt själv". Hon menar att hållbar utveckling/grön flagg

innefattar alla de begrepp som man ska jobba med i förskolan och hade sett det som en fördel att ha det på sin förskola.

Det är viktigt att som pedagog sträva efter att skapa goda samhällsmedborgare. Att förbereda barnen för ett samhälle där arbetet med hållbar utveckling ses som en förutsättning för kommande generationers möjlighet att tillgodose sina behov, är det viktigt att väcka detta perspektiv tidigt i barns värderingar. Jagers (2005) påpekar att " hållbar utveckling kan anses nådd först när alla världens människor är försäkrade jämlika möjligheter i livet... [då är det] också uppenbart hur lång vägen är dit, för att inte tala om hur stora utmaningar världssamfundet rimligen står inför."(s.14). De intervjuade påtalade vikten av att börja redan i förskolan och att det man vill och brinner för hinner man, enligt Ulrika med att göra. Jessika påpekar också att det är intresset som styr, dock är pedagogerna överrens om att hållbar utveckling är viktigt men att det finns mycket annat som ska få plats i verksamheten också. Det är uppenbart att det är en lång väg dit men att vara förebilder för barnen, vägleda dem och uppmuntra dem till att undersöka sin värld, kan ses som en god början. Utbildningsdepartementet(2006) menar att de vuxna ses som viktiga förebilder för barnen och genom ett demokratiskt förhållningssätt läggs grunden till ett engagemang hos barnen som ska leda till att barnen blir aktiva deltagare i samhällslivet(s.3).

5.2.2 Social utveckling – demokrati nu och i framtiden

"Förskolan vilar på demokratins grund" (Utbildningsdepartementet, 2006:3). Rauni Karlsson(2009) refererar till SOU(2004) som menar att "demokrati i förskolans läroplan handlar om barnens rätt till delaktighet och inflytande."(Karlsson, 2009:19). Det är en avvägning, att bestämma vad som är relevant att barnen i olika åldrar ska få ha inflytande i. Pedagogerna i förskolan har där en viktig roll att se till att barnen får vara delaktiga, men i en lagom utsträckning. Ulrika menar att barnen kan vara med och bestämma om de ska ha blommiga eller randiga kaffekoppar för att det är viktigt att de känner delaktighet, men de ska inte behöva bära andra tunga frågor i denna tidiga ålder.

Pedagogerna diskuterar om att det handlar om att göra val och om att göra barnen mer medvetna. Myndigheten för skolutveckling(2004) menar att "med hjälp av den hållbara utvecklingens perspektiv kan vi ställa frågan om vilka kunskaper vi behöver för att kunna göra goda val i våra liv"(s.18). Felicia beskriver deras arbete med grön flagg och för tillfället är temat vatten, då dyker diskussioner t.ex. om varför inte vattenkranen ska stå på och Ulrika låter sina barn vara med och bestämma hur de ska plantera sina gurkfrön. Detta är en bra början där barnen själv kan få vara med och känna delaktighet, det är även ämne som ger en tydlig koppling till barnens vardag som gör att de lätt kan relatera påståendena till något synligt och själva känna att de kan bidra till förändring. Skolverket (2002) menar att skolan spelar en stor roll i en demokratisk utveckling, syftet är att eleverna ska lära sig att kritiskt granska olika alternativ som de stöter på i sin vardag(s.12).

Jagers (2005) menar att i samhället handlar den sociala utvecklingen om att alla människor ska få sina främsta behov uppfyllda och att man ska jobba emot fattigdom och svält. Han menar att det även handlar om att "Jordens resurser är begränsade och för att alla människor ska kunna leva ett gott liv måste resurserna fördelas och utnyttjas annorlunda än idag."(s.12). I Lpfö 98 beskriver de barnens sociala utveckling som en förmåga får ta ansvar för sina egna handlingar och för miljön i förskolan. Barnen ska få möjlighet att utveckla en förmåga att ta hänsyn till och leva sig in i andra människors situation samt vilja att hjälpa andra(Utbildningsdepartementet, 2006:7-10).

5.2.3 Ekologisk utveckling – förhållningssätt till naturen

Det är viktigt att vi människor börjar reflektera över de val vi gör. Nationalencyklopedin menar att allt i naturen hänger ihop, om något påverkas på ett ställe kan det leda till att någon annan någon annanstans får ta konsekvenserna. Ulrika har ett intresse för att jobba med kretslopp med barnen. Hon vill bygga en förståelse hos barnen där de förstår hur saker hänger ihop och få dem att se och förstå samband i naturen. I styrdokumentet står det att förskolan skall sträva efter att barnen utvecklar "respekt för allt levande och omsorg om sin närmiljö."(s.8) och få en "förståelse för sin egen delaktighet i naturens kretslopp och för enkla naturvetenskapliga fenomen, liksom sitt kunnande om växter och djur."(s.9). Det är hela arbetslagets uppgift att barnen ges möjlighet att lära känna sin närmiljö och får en förståelse för hur deras handlingar kan påverka miljön(s.10). Sandell m.fl.(2003) menar att man förr kunde ta med sig eleverna ut och mäta med sina elever, men idag när det handlar om större och vaga miljöproblem är det för abstrakt och man får i skolan istället lyfta dessa frågor i en diskussion och försöka förklara(s.58). Ulrika påpekar att det är ett så högtflygande och luddigt begrepp och att man istället måste närma sig den lilla människan på jorden.

Skolverket (2002) menar att det handlar om att bygga upp en förmåga att hitta information, utforska världen vi lever i och ifrågasätta det som händer. Det handlar om att våga ta egna beslut och vad vi anser är det rätta, både lokalt och globalt och ändra vår livsstil efter de val vi gör(s.38). Studerar man hållbar utveckling i ett stort globalt perspektiv handlar det om att "produktion och konsumtion [måste] hålla sig inom ramarna för vad jordens ekosystem klarar av."(Jagers, 2005:15). I ett mindre lokalt perspektiv, som för mina respondenter handlar det om att låta barnen vara delaktiga i det arbete som sker och att de vet varför man gör saker, vad som händer om man inte gör det och hur våra val påverkar vår natur och miljö. I förskolan diskuteras istället de punkter som ligger nära barnens vardag, t.ex. att man inte ska kasta skräp i naturen, sortera sina sopor och inte låta vattenkranen stå och rinna. Ulrika är övertygad om att barnen ser vad vi gör, inte bara gör det vi säger, det är därför av vikt att vi som barnens förebilder agerar på ett sätt som de sedan förväntas agera på. Det handlar kanske framför allt att barnen lär sig göra olika val och granska hur deras val påverkar deras omgivning.

5.2.4 Ekonomisk utveckling – vem har rätten till vad?

Den ekologiska utvecklingen är inte lika tydlig i läroplanen som de tidigare två dimensionerna. Här handlar det snarare om ett specifikt ämne som fördelning av tillgångar och resurser. Jagers (2005) menar att det måste ske en omfördelning av de ekonomiska och tekniska resurserna som finns från de rika till de fattiga länderna(s.15). I samhället i stort handlar även ekonomisk utveckling om att "Hundratals miljoner människor svälter och ytterligare flera miljarder människor lever i fattigdom."(Jagers, 2005:14). Skolverket (2002) menar även att miljöfrågorna handlar om konflikter mellan olika mänskliga intressen(s.14).

I Ipfö 98 står det att: "Verksamheten ska syfta till att barnens förmåga till empati och omtanke om andra utvecklas, liksom öppenhet och respekt för skillnader i människors uppfattningar och levnadssätt"(Utbildningsdepartementet, 2006:3-4). Barnen ska få möjligheten att bygga upp en "medvetenhet om det egna kulturarvet och delaktighet i andras kultur skall bidra till att barnen utvecklar sin förmåga att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar."(s.5) Fanny menar att det handlar om att lära barnen hur de kan ta tillvara på de tillgångar vi har här på jorden. Även här är vattenkranen ett bra exempel att ta upp med barnen i och med att vatten, el och mat kostar pengar och det gäller även här för eleverna att kunna göra val och skaffa sig en förståelse för att man inte ska slösa på de resurser som finns. Både enligt tidigare forskning och i denna undersökning verkar det handla om att spara på de ekonomiska resurserna som finns. Skolverket (2002) diskuterar "hur förutsättningar skapas för en god livskvalitet för människor nu och i framtiden. Här sker en betoning på individens roll som

konsument."(s.15). Då är det alltså viktigt att väcka tankar hos barnen som får dem att reflektera över deras egen roll som konsument.

6. Diskussion

I min studie har jag kommit fram till att de verksamma i förskolan har en väldigt positiv inställning till arbetet med hållbar utveckling. De anser att det är ett mycket viktigt ämne som ska introduceras redan i förskolans dagliga arbete. Anledningen till att jag själv valde att forska i ämnet är att jag kände att jag inte hade så stor koll på vad hållbar utveckling egentligen innebär. Under min första tid på läraryrket läste vi om hållbar utveckling. Det diskuterades mycket om källsortering och vi fick gruppvis göra ett projektarbete. Det jag kommer ihåg därifrån är ganska allmänna saker om vad det handlar om och hur jag ska reflektera som samhällsmedborgare. Det var inget konkret om hur man kan integrera det i förskolan och skolan. Det är där mitt intresse har uppstått för att utforska arbetet med hållbar utveckling i förskolan.

Inledande citerade jag Von Wright (2005) som i stort sett helt konstaterar att hållbar utveckling är ett perspektiv som aldrig kommer att kunna uppnås. Han menar att det är sådana stora förändringar som måste ske för att nå denna jämlikhet inte finns inom de fysiska möjligheternas gränser. Han menar att industriländerna inte skulle kunna vara beredda att få en sämre levnadsstandard och konsumera mindre. Det von Wright säger ligger kanske inte långt ifrån sanningen, men vi får höra dagligen att det levnadsätt vi har nu på jorden inte är hållbart i längden, någonstans måste vi ändå börja engagera människor till att inte försöka utrota sig själv. Att i förskolan och skolan börja väcka dessa frågor kan vara grunden till människans framtid.

6.1 Metoddiskussion

När jag gav mig ut för att genomföra mina intervjuer hade jag en tanke att det kanske är fler med mig som hade problem med att sätta fingret på vad hållbar utveckling egentligen handlar om. Samtidigt hade jag en förhoppning att de verksamma i förskolan faktiskt kunde beskriva begreppet och deras arbete med det. I och med att respondenterna inte innan intervjuerna visste vad ämnet handlade om, fanns en risk att intervjun inte skulle komma in på de spår som jag egentligen var ute efter. Samtidigt ville jag inte riskera att de inte skulle kunna ge sin egen föreställning av hållbar utveckling utan få chansen att läsa på och ge mig någon annans definition av begreppet.

Mitt urval kan ha påverkat det resultat jag fått fram. Jag kände svarspersonerna sen innan och det kan ha gjort att jag har tolkat deras svar utifrån hur jag tror att de menar. Det kan även ha påverkat deras svar i och med att de kan ha en förförståelse av vad jag vill att de ska svara. Hade jag istället valt pedagoger jag inte kände sen innan hade jag bara kunnat gå på personernas svar då jag tolkade materialet. Tyvärr gjorde även detta urval det inte möjligt för mig att intervjua manliga pedagoger i och med att det inte fanns några verksamma på de förskolor jag besökte. Det hade varit intressant att se om det var någon skillnad i tankesätt eller tolkningar mellan könen. Jag är däremot nöjd att jag gjorde det urval jag gjorde i och med att jag kunde genomföra mina intervjuer ganska tidigt i mitt arbete.

I *Metodpraktikan* menar författarna att "Ett enkelt kännetecken på en bra samtalsintervju är korta intervjufrågor och långa intervju svar." (Esaiasson, Gilljam, Oscarsson & Wängnerud, 2007:298). Detta får mig att tro att mina intervjuer lyckades ganska bra. Jag ställde korta frågor och fick sedan långa utförliga svar, med möjlighet att ställa några följdfrågor in i.

6.2 Resultatdiskussion

I två av mina intervjuer tvingades jag leda in mina respondenter på vad jag egentligen syftade till, detta för att kunna få reda på hur de arbetar med hållbar utveckling på deras avdelning. Dessa två respondenter kopplade hållbar utveckling till barnens utveckling och diskuterade om deras avdelnings arbete var hållbart. En av dem menade att det handlade om att man tar till sådana metoder som man vet har fungerat tidigare. Detta är en intressant tolkning av begreppet som det tyvärr inte finns plats och tid att fördjupa i denna studie. Däremot var det tre av respondenterna som gav definitioner snarlika den definition jag valt att använda mig av i min uppsats och behövde inte i dessa fall lägga mina egna tankar i deras diskussion.

Jag har i min analys av mitt empiriska material hittat en hel del intressanta aspekter i ett arbete för hållbar utveckling. Det första att nämna är att arbete med den sociala och den ekologiska utvecklingen kan man hitta massor om i läroplanen och i förskolan, men den ekonomiska utvecklingen tolkar jag mer som en fråga där det handlar om innehåll. Björneloo (2007) menar att:

För att människor hälsa och ekonomiska utveckling ska kunna upprätthållas både nu och för framtida generationer så kan den miljömässiga dimensionen därmed sägas utgöra en yttre gräns. Många betraktar den sociala dimensionen som målet för en hållbar utveckling – alla människor ska kunna få sina grundläggande behov tillgodosedda utan att ekosystemets yttre gränser överskrids. Det handlar då om varje människas rätt till ett värdigt liv(s.26).

Dessa tre dimensioner är något som har genomsyrat upplägget av min uppsats. De har tydligt visat sig att dessa är nära sammankopplade till varandra, men att man ändå har kunnat skilja dem åt. Arbetet med hållbar utveckling som pedagogerna beskriver byggs på dessa olika delar. De tydligaste exempel kom från förskolan där grön flagg fanns integrerat. Där presenterade de sitt temaarbete kring vatten och framförallt Fanny beskrev att man pratade om vattnets olika former, att man går ut i närmiljön och tittar på vatten, hur kommer vattnet till kranen och finns det vatten hos alla eller är det bara vi i Sverige som har det? Detta visar tydligt på att grön flagg har gett pedagogerna en förståelse för vad ett arbete med hållbar utveckling handlar om.

En annan intressant aspekt är att man kanske många gånger glömmer att reflektera över innehållet och arbetsätten i skolan och förskolan. Bara denna lilla studie på fem respondenter visar flera exempel på att pedagoger ibland bara följer mönster och kanske inte reflekterar över vad man jobbar med och varför. Det är viktigt att vi som pedagoger eller alla som är verksamma inom skolan börjar fundera över det arbetet som pågår. Vad är det egentligen man jobbar med? Skulle man kunna lagt upp det på något annat sätt? Vad har arbetet för relevans om man jämför med läroplanen? Hur är meningen att detta ska integreras i arbetet? Det är framförallt pedagogerna i förskolan som ansvarar för barnens utveckling och tillsammans med föräldrarna har förskolan en uppgift att skapa de förutsättningar som krävs för att varje barn ska kunna utvecklas till delaktighet i ett demokratiskt samhälle.

Både respondenterna och tidigare forskare på området pratar för att de verksamma i förskolan ska vara förebilder och handledare för barnen. Barnen ser upp till oss vuxna och enda sen de föds lär de sig genom att härma våra rörelser, vårt tal och våra handlingar. Det är därför av stor vikt att vi som jobbar med barn har klart för oss att de val vi gör och de sätt som vi väljer att handla på, kan påverka hur våra barn gör sina val eller hur de handlar i fortsättningen. Ulrika påpekar att ibland finns inte de förutsättningar som krävs för att handla på ett rätt sätt,

”det kanske är de gånger som vi slänger mjölkpaketen i soporna som blir de bestående”. Hon menar alltså att avviker vi ibland ifrån våra egna värderingar kan det ge fel intryck på barnen och leder i sin tur till att de kanske väljer att göra på samma sätt.

Det var tydligt i min undersökning både enligt respondenterna, styrdokumentet och tidigare forskare att det handlade om att arbetet med hållbar utveckling syftar till att barnen ska bli medvetna om de val de gör och börja reflektera över sin egen påverkan på miljön. Den fråga som då blir intressant är vad som egentligen är rätt och fel? Precis som Felicia pratade om att vi köper in sopor från andra länder för att vi har börjar källsortera och de brännbara soporna har minskat. Det viktiga är att barnen förbereds för att själva avgöra vilka prioriteringar de har. De ska få ta del av arbetet för att på sitt sätt kunna vara med och påverka genom att ändra sin egen livsstil på sitt eget sätt.

Hållbar utveckling är nära sammankopplat till demokrati och det var inte svårt att förstå att demokratin skulle genomsyra hela förskolans förhållningssätt. Alla människor ska ha rätt att få vara med och bestämma om sin egen livssituation. Barnen här i Sverige har de förutsättningar som krävs för att få vara delaktiga. Barnen i utvecklingsländerna har inte resurser att själva bestämma, deras dag går istället ut på att överleva och då kommer deras handlande inte ha några alternativ om de ska kunna få mat för dagen. Självklart ligger strävan i att alla ska få vara delaktiga och ha samma rättigheter, men som Ulrika sa måste man börja i det lilla där vi är just nu. Barnen kanske inte ska behöva avgöra om familjen ska källsortera eller inte, men för att känna delaktighet kan det handla om att få välja vilka muggar de vill ha eller på vilket sätt de vill plantera sitt gurkfrö.

En av frågorna jag ställde under mina intervjuer var vem det var som tog initiativet till arbetet med hållbar utveckling på förskolan. På förskolan med grön flagg var det tydligt att det var någon rektor eller ledning som hade bestämt att arbetet skulle införlivas. Det är svårt att säga hur arbetet hade sett ut där om man inte haft grön flagg. Däremot var pedagogerna inspirerade att jobba med hållbar utveckling och hade inte grön flagg integrerats hade de säkert bedrivit liknande arbete, men kanske inte lika grundligt utifrån de olika dimensionerna som hållbar utveckling innefattar. Mycket av det arbetet de gjorde fanns där utan att det var en del av grön flagg. På den förskolan där ingen rektor eller ledning engagerade sig i arbetet, lyckades pedagogerna och barnskötarna ändå få in många delar av hållbar utveckling. De menade att det var ett mycket intressant och viktigt ämne som de gärna jobbat mer med, men de väntade på riktlinjer hur och engagemang från chef och ledning. Det är självklart att alla som verkar inom förskolan ska vara delaktiga i arbetet som sker där, alla kan behöva stöd från en pedagogisk ledare och jag har kunnat förstå vikten av ledningens engagemang för att stödja pedagogerna i deras arbete på förskolan.

Pedagogerna menade att det arbete man vill genomföra och det ämne man brinner för, det hinner man alltid få med. Det skulle alltså kunna vara intresset många gånger som styr innehållet i förskoleverksamheten. Då kan det ju vara intressant att reflektera över om det inte borde vara samma sak för barnen. Bygger vi arbetet kring barnens intresse och på ett inspirerat sätt fångar deras uppmärksamhet borde de bli med delaktiga och motiverade att medverka. Om man då försöker väcka ett intresse för hållbar utveckling kommer de kanske inspirera barnen att lära sig med om hur de kan göra för att vara med och bidra på sitt sätt. Jag har under denna undersökning verkligen förstått vikten av reflektion. För att få reda på vad man egentligen jobbar med, hur det engagerar eleverna, vilken betydelse det har för verksamheten och om man kanske behöver bryta gamla mönster och andra sina arbetssätt är några av de frågor som kan vara viktiga att de inom förskolans värld funderar över. Förskolan

har ett stort uppdrag att förbereda barnen för kommande studier och framtiden och för att få med alla delar måste man reflektera över vad man egentligen gör och varför.

Både pedagogerna, styrdokumentet och tidigare forskare menade att alla ska kunna delta utefter sina egna förutsättningar. Mina intervjuer riktade sig till pedagoger och barnskötare som var verksamma med barn mellan 1-5 år och de var överrens om att barn i alla åldrar ska vara delaktiga men att det kanske inte var fören barnen blev 4-5 år som de kunde börja reflektera över sina val och handlingar. Pedagogerna menade att hela ansvaret inte bara ligger hos förskolan, de förväntar sig att arbetet förs upp och grundas ännu djupare i skolan då barnen har ännu större möjlighet till eget ansvar och reflektion. De menade även vilken viktig del föräldrarna och samhället har för att tänket ska kunna grunda sig djupt hos barnen. Det är i denna ålder man verkligen har chansen att påverka eleverna och det måste man ta vara på.

Hållbar utveckling som innehåll i undervisningen har aktualiserats genom samhällsförändringar i världen. Det figurerar i media och det finns inskrivet både explicit och implicit i skolans styrdokument. Det är ännu rätt oklart vad det är och vad det innebär och det tar sin tid att implementera nytt innehåll i gamla och fasta strukturer. (Björneloo, 2007:157)

Precis som Björneloo nämner i sina avslutande reflektioner är det tydligt i läroplanen hur man kan få in hållbar utveckling i förskolan. Pedagogerna har relativt bra koll på vad det handlar om, men de menar att det ändå att det är ett högtflygande begrepp som är stort och luddigt och svårt att helt få integrerat i förskolans dagliga arbete. Det är nu fyra år sedan som Björneloo menade att det tar tid att integrera ett nytt innehåll i gamla och fasta strukturer. Jag skulle vilja konstatera att det kan vara så det fortfarande ser ut. Pedagogerna följer ibland gamla mönster och reflekterar inte så mycket över innehållet i förskolan. Däremot där rektor eller ledning tagit initiativ har ett arbete med hållbar utveckling implementerats på ett helt annat sätt i förskoleverksamheten. Det har även vart tydligt att vissa pedagoger själva har drivet för ett arbete med hållbar utveckling och alla ansåg att det är ett viktigt ämne, min förhoppning är att dessa tankar spinns vidare på för att integrera ett arbete med hållbar utveckling på alla förskolor.

I Björneloos avslutande reflektioner diskuterar hon om hur betygssättning och mätbara kunskaper ställer till arbetet med hållbar utveckling i skolan. Hållbar utveckling anses mer som ett ämne där kunskapen eller lärandet inte går att mäta och det är en faktor som gör det svårt för pedagogerna att införliva hållbar utveckling i deras undervisning (Björneloo, 2007:159). En fråga som då blev intressant i mitt arbete var att se om det är lättare att integrera hållbar utveckling i förskolan där pedagogerna inte på det sättet ska bedöma barnen och sätta betyg. Jag kan nu i efterhand tycka att det ändå verkade ganska lätt för pedagogerna att få in ett arbete med hållbar utveckling i förskolan om viljan fanns. Pedagogerna här verkar ha lite friare att planera verksamheten utefter vad de tycker är viktigt för stunden. Det finns mycket pedagogerna ska få in redan i förskolan men det verkar som att det är mer intresset hos pedagogerna som styr innehållet. Jag anser att det kanske därför vore viktigt att få in hållbar utveckling begreppet i läroplanen för förskolan för att kunna börja redan här, då det kanske är svårare att integrera hållbar utveckling i skolans alla ämnen.

6.3 Har jag fått svar på mina frågeställningar?

Nu efter att ha presenterat mitt resultat och analyserat det empiriska materialet är den stora frågan om jag verkligen har fått svar på det jag sökte från början, uppfyller jag mitt syfte med undersökningen. Syftet med denna studie är att undersöka vilka föreställningar om hållbar

utveckling som finns hos lärare och barnskötare i förskolan och hur dessa tar sig uttryck i det vardagliga arbetet.

6.3.1 Hur beskrivs innebörden i hållbar utveckling av pedagoger och barnskötare i förskolan?

Både i min resultatpresentation ” *Personliga föreställningar av begreppet och dess innehåll*” och i analysen ” *Definition och diskussion av hållbar utveckling*” beskriver jag ganska tydligt vilka föreställningar som finns hos pedagogerna. Tre av dem menar att det handlar om att ta tillvara på de tillgångar och resurser vi har, tänka på att det kommer människor som ska kunna leva på jorden efter oss och att det handlar om att skapa medvetenhet. En pedagog och en barnskötare kopplade hållbar utveckling till barnens utveckling och frågade sig om de kanske måste ändra sitt dagliga arbete för att inte fastna i gamla mönster. De reflekterade om deras arbetssätt var hållbart i längden. Det är nog en väldigt viktig fråga när det handlar om integreringen av hållbar utveckling i förskolan, vi måste börja reflektera över vårt arbete för att kunna ta reda på om barnen förbereds på ett bra sätt inför kommande studier och för framtiden som medborgare i ett demokratiskt samhälle.

6.3.2 Hur har de integrerat hållbar utvecklingsarbetet i deras verksamhet?

Hållbar utveckling tar plats på många olika sätt i förskolan. Framförallt på en av förskolorna där man jobbar utefter grön flagg. Som är ett temainriktat arbetssätt där man varje år jobbar utefter ett visst tema, detta år beskrev Fanny och Felicia att det handlade om vatten och de frågar de beskrev riktade sig till de tre dimensionerna som genomsyrar upplägget i min uppsats. Ulrika tar upp odlingen som en viktig del i deras arbete med hållbar utveckling, där barnen får möjligheten att förstå sig på olika kretslopp, hur mat blir till jord och hur ett frö kan växa i jorden och bli en ny växt eller något nytt ätbart med nya frön i.

Alla respondenterna menar att de jobbar med skräpplockning och att det är viktigt att barnen lär sig att värna om naturen och inte skräpa ner. Kompostering är en annan del som på en av förskolorna hade varit ett viktigt arbete men att det behövdes startas upp igen. På den andra förskolan var det de vuxna som skötte komposteringen men att förhoppningen var att barnen skulle snappa upp deras arbete och påverkas den vägen. I samband med skräpplockning blir källsortering en del som pedagogerna nämner, det handlar om att barnen får vara delaktiga, att man går ner till återvinningsstationen och låter barnen förstå varför och hur man kan sortera olika material för att kunna återanvända det igen och inte bara elda upp det som sopor.

Det var de huvudrubriker jag kunde hitta i pedagogernas arbete. De pratade även om att man dagligen i verksamheten har tänket för hållbar utveckling, att man diskuterar olika val med barnen, att vattenkranen inte ska stå och rinna, att man ska släcka lamporna efter sig och ta vara på det vi har om kring oss och att det är tydligt för barnen varför vi gör det, så att de tillslut kan skaffa sig en egen uppfattning om vad de tycker är rätt och fel.

6.3.3 Anser de att det är viktigt att börja redan i förskolan med dessa frågor?

Pedagogerna verkar helt överens om att man ska börja tidigt med ett arbete för hållbar utveckling. Det är i den tidiga åldern som man har som störst möjlighet att påverka barnen och de anser att det är viktigt att barnen lär sig grunderna redan från början. Respondenterna menar samtidigt att barnen i den åldern kanske inte kan lära sig att reflektera över sina val men att de kan vara med efter sin egen förmåga och lär sig genom att se hur andra i deras omgivning gör.

6.3.4 Vems ansvar eller på vems initiativ bedrivs arbetet med hållbar utveckling?

Alla respondenter är överrens om att det är de själva som ansvarar för att själva arbetet blir gjort. Det är pedagogerna som får planera arbetet och se till att det uppföljs. På de två olika studerade förskolorna såg det lite olika ut. På den ena var det rektor och ledning som hade bestämt om att ett arbete med hållbar utveckling skulle genomföras. Detta arbete verkade väl genomtänkt och hållbar utvecklingens tre dimensioner blev tydliga. På den andra förskolan var det endast på pedagogernas initiativ som arbetet blev gjort, det fanns här ingen rektor eller ledning som engagerade sig i verksamheten. Detta visade sig att pedagogerna hade önskat att rektor eller ledning visade mer engagemang för att de själva inte hade kraft att dra allt själva.

6.4 Avslutande kommentarer

Det resultat jag fått fram under min undersökning var ganska förväntat. Det har däremot visat sig många intressanta delar jag tidigare inte reflekterat över, t.ex. rektorn eller ledningens betydelse och att det kan vara intresset som styr innehållet i förskoleverksamheten. Min förhoppning var att få ta del av pedagogers föreställningar och deras arbete med hållbar utveckling, vilket jag fick möjligheten till. Detta har gett mig, och kan förhoppningsvis ge andra verksamma i förskolan och skolan, inspiration till att försöka integrera hållbar utveckling i hela verksamheten. Jag har kommit fram till att trots att hållbar utveckling är ett stort och luddigt perspektiv och att vägen att nå dit är lång, har jag fått upp ögonen för det och vill vara med och påverka där jag är nu.

6.5 Vidare forskning

Det finns många intressanta aspekter jag stött på i min undersökning och man kan på många olika sätt forska vidare på området i och med att det är så pass stort som det är. Det hade varit intressant att studera om resultatet hade blivit annorlunda om man gjort intervjuer på fler pedagoger och barnskötare. Kanske kunde man fått fram många fler intressanta delar om hur man kan jobba med hållbar utveckling eller hur det finns integrerat på andra förskolor.

I min studie fick jag jag fram en intressant tolkning av begreppet hållbar utveckling. Det var två av respondenterna som kopplade hållbar utveckling till barnens utveckling och om verksamheten var hållbar. Det vore intressant att forska vidare på hur denna tolkning uppkommit och vad den aspekten egentligen betyder.

Denna artikel riktar sig till vilket perspektiv lärarna har på arbetet med hållbar utveckling, men vad har egentligen högre ledning för tankar om arbete med hållbar utveckling och hur skiljer sig resultatet mellan olika ledningar och förskolor. Det kanske inte är det lättaste att intervjua barn mellan 1-5 år, men det vore ändå intressant att studera vilket perspektiv barnen har. Det är kanske inte rimligt att nämna hållbar utveckling, men frågor utifrån de tre olika dimensionerna som t.ex. om de tycker att de får vara med och bestämma i förskolan, om de slänger skräp i naturen, hur de menar att vi ska skydda miljön eller om de behöver alla de leksaker som de har.

En annan intressant del är att jag sett att arbetet med hållbar utveckling genomsyrar läroplanen för förskolan. En studie som riktar sig till politiker som syftar till att försöka ta reda på om inte hållbar utveckling är ett begrepp som borde vara med i läroplanen för förskolan och inte nämns först i Lpo 94. Hur menar de att hållbar utveckling borde integreras i förskolan och är det viktigt enligt dem att börja redan med barn i 1 års ålder?

7. Referenser och referenslista

Böcker

Corell, Elisabeth och Söderberg, Henriette (2005) *Från miljöpolitik till hållbar utveckling – en introduktion*. Stockholm: Liber.

Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik och Wängnerud, Lena (2009) *Metodpraktikan*. Stockholm: Norstedts juridik.

Jagers, Sverker C (2005) *Hållbar utveckling som politik – Om miljöpolitikens grundproblem*. Malmö: Liber AB.

Myndigheten för skolutveckling, Öhman, Johan och Östman, Leif (2004) *Hållbar utveckling i praktiken*. Stockholm: Liber.

Pramling Samuelsson, Ingrid och Sheridan Sonja (2006) *Lärandets grogrund*. Studentlitteratur.

Sandell, Klas, Öhman, Johan och Östman, Leif (2003) *Miljödidaktik – Naturen, skolan och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.

Skolverket(2002) *Hållbar utveckling i skolan* . Stockholm: Liber.

Stukát, Staffan (2005) *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund:Studentlitteratur.

Von Wright, George Henrik (2005) *Vetenskapen och förnuftet*. Viborg: Nørhaven Paperback.

Styrdokument

Utbildningsdepatementet. (2006). *Läroplan för förskolan Lpfö 98*. Stockholm: Fritzes.

Internetkällor

HSFR Etikregler. (2. Rev. Uppl. 1999) Hämtad 6 maj 2011, från <http://www.stingerfonden.org/documents/hsetikregler.pdf>

Nationalencyklopedi, orddefiniering. Hämtad 5 maj 2011, från http://www.ne.se/garanti?i_h_word=h%C3%A5llbarhet

Nationalencyklopedin, orddefiniering. Hämtad 5 maj 2011, från <http://www.ne.se/utveckling>

Nationelencyklopedin, orddefiniering. Hämtad 9 maj 2011, från <http://www.ne.se/ekologisk-grundsyn>

SOU 2004:104. *Att lära för hållbar utveckling*. Betänkande av Kommittén för utbildning för hållbar utveckling. Stockholm: Utbildningsdepartementet. Hämtat 9 maj 2011, från <http://www.regeringen.se/content/1/c6/03/41/44/0fe2bc94.pdf>

Regeringskansliet. Hållbar utveckling. *Agenda 21 och Riokonferensen*
Hämtad 17 maj 2011, från <http://www.sweden.gov.se/sb/d/6936>

Forskningsrapporter

Björneloo, Inger (2007) *Innebörder av hållbar utveckling - En studie av lärares utsagor om undervisning*. Doktorsavhandling, Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik. Hämtad 5 maj 2011, från http://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/10517/1/gupea_2077_10517_1.pdf

Karlsson, Rauni (2009) *Demokratiska värden i förskolebarns vardag*. Avhandling, Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik. Hämtad 6 maj 2011, från http://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/20057/1/gupea_2077_20057_1.pdf

Muntliga källor

Jenny. (2011-04-18). Intervju 1. (A. Olsson, Intervjuare). Innehas i form av bandinspelning hos Anneli Olsson.

Jessika. (2011-05-02). Intervju 2. (A. Olsson, Intervjuare). Innehas i form av bandinspelning hos Anneli Olsson.

Ulrika. (2011-05-02). Intervju 3. (A. Olsson, Intervjuare). Innehas i form av bandinspelning hos Anneli Olsson.

Fanny. (2011-04-19). Intervju 4. (A. Olsson, Intervjuare). Innehas i form av bandinspelning hos Anneli Olsson.

Felicia. (2011-04-20). Intervju 5. (A. Olsson, Intervjuare). Innehas i form av bandinspelning hos Anneli Olsson.

8. Bilaga

Intervjufrågor

Bakgrund:

- Vilken ålder?
- Vilken typ av utbildning har du?
- Planerar du att studera något/ något mer?
- Hur länge har du arbetat inom skolan? På denna förskola?
- Vilka ämnen brinner du för mest inom skolan?

Huvudfrågor:

- Vad är det första du tänker på när du hör ordet hållbar utveckling?
- Hur skulle du definiera ordet hållbar utveckling?
- Betyder Hållbar utveckling något för dig personligen(läst något, ändrat din livsstil)?
- Arbetar du respektive ni på er avdelning med hållbar utveckling?
- Skulle ni kunna få in hållbar utveckling mer? Tycker du att det är viktigt?
- Hur talar ni om hållbar utveckling? Beskriv hur ett samtal där HU förs upp går till?
- När får man möjligheten att diskutera sådana här saker? Speciella möten ... i förbifarten... fikabordet?
 - Personalen emellan
 - övriga, föräldrar och ledning ...
 - barnen
- Försöker ni få barnen att bli deltagare i dessa frågor?
- Vet du om läroplanen säger något om arbete med hållbar utveckling?
- Beskriv hur ni jobbar med HU... (metoder, program ... hur gör man praktiskt)?
- Vems initiativ ... Organisationen ... egen vilja?
- Arbetar ni gemensamt i förskolan med hållbar utveckling? I sådana fall hur?

- Några krockar? Personliga åsikter/ tolkningar/Ledning/chef/ som engagerar sig eller sätter stopp för arbetet?
- Anser du att HU bör göras till ett mer dagligt inslag i förskolan?
- Hur tror du att det skulle kunna gå till?
- Varför är det i så fall viktigt?